

चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहमा नारीउत्पीडन

अमृता शर्मा*

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा सुधा त्रिपाठीको 'चेलीवेटीका बेग्लै कुरा' निबन्धसङ्ग्रहलाई पाठका रूपमा लिई त्यसमा प्रयुक्त नारीउत्पीडनका विविध आयामहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कनमार्फत निबन्धसङ्ग्रहमा प्रस्तुत वैचारिकताको निरूपण गरिएको छ। 'चेलीवेटीका बेग्लै कुरा' निबन्धसङ्ग्रहमा आर्थिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक आधारमा नारीमाथि गरिएका विविध शोषण, दमन र उत्पीडनका स्वरूपहरूका साथै र त्यसबाट मुक्तिका सन्दर्भमा प्रस्तुत भएका विचारको अध्ययन गर्नु प्रस्तुत लेखको उद्देश्य हो। यस सन्दर्भमा निबन्धहरूको विश्लेषणका लागि पितृसत्तासम्बन्धी मान्यतालाई सैद्धान्तिक ढाँचाका रूपमा उपयोग गरिएको छ। यसका लागि आर्थिक उत्पीडन, सांस्कृतिक उत्पीडन र राजनीतिक उत्पीडनजस्ता सूचकहरूको निर्माण गरी सोद्देश्यमूलक नमुना छनोट पद्धतिबाट पाठगत तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गरिएको छ। यस कृतिमा पुरुषद्वारा नारीमाथि गरिने व्यवस्थित र प्रणालीगत शोषण, दमन र उत्पीडनलाई पितृसत्ताका रूपमा परिभाषित गरिएको छ साथै यो नारीमाथि परिवार, समाज र राज्यले अन्तर्संचित र व्यवस्थित रूपमा गर्ने एकीकृत शासनप्रणाली भएको चिन्तन व्यक्त गर्दै आर्थिक जगमा खडा भएको पितृसत्ताको अन्त्यका लागि समाजको आमूल परिवर्तन हुनुपर्ने र यसका लागि राजनीतिक, सामाजिक र सांस्कृतिक आन्दोलन अपरिहार्य रहेको चिन्तन अभिव्यक्त भएको छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ।

शब्दकुञ्जी

उत्पादन व्यवस्था, उत्पीडन, पितृसत्ता, पुँजीवाद, श्रमविभाजन, श्रमशक्ति।

विषयपरिचय

प्रस्तुत अध्ययनको विषय सुधा त्रिपाठीको चेलीवेटीका बेग्लै कुरा (२०६८) निबन्धसङ्ग्रहमा अभिव्यक्त नारीउत्पीडनका विभिन्न पक्षहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नु रहेको छ। पितृसत्तात्मक उत्पादन व्यवस्था नै नारीहरूमाथिको उत्पीडनको प्रमुख कारण हो। पितृसत्ताको जगमा उभिएका सामन्तवादी र पुँजीवादी उत्पादन व्यवस्थाले महिलाहरूलाई आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, शैक्षिकलगायत विभिन्न आधारमा व्यवस्थित र योजनाबद्ध शोषण गरेको देखिन्छ। सुधा

* उपप्राध्यापक, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर।

त्रिपाठी (२०१५) नारीउत्पीडनका विरुद्ध सचेत र सशक्त आवाज उठाउने कवि, नाटककार, निबन्धकार र समालोचक हुन्। उनको साहित्य र समालोचना लेखनको वैचारिक आधार मार्क्सवाद र मार्क्सवादी नारीवाद हो। उनका लेखनमा नारीहरूमाथिको उत्पीडनको आधार पितृसत्ता र वर्गीय व्यवस्था भएको र नारीमुक्तिका लागि यी दुवै व्यवस्थाको अन्त्य आवश्यक रहेको चिन्तन प्रस्तुत भएको देखिन्छ। *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहमा नेपाली समाजमा विद्यमान पितृसत्ताकेन्द्री उत्पादन व्यवस्थाद्वारा नारीमाथि गरिएका आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनीतिकलगायतका उत्पीडनविरुद्ध प्रतिरोधी चेतनाको अभिव्यक्ति भएको छ। यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित बत्तिस ओटै निबन्धहरूमा नेपाली समाजका नारीहरूमाथि विभिन्न आधारमा गरिएका शोषण, दमन र उत्पीडनका सन्दर्भलाई देखाउँदै त्यसका सम्बन्धमा विभिन्न दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ। यी निबन्धहरूमा महिलाहरूमाथिको उत्पीडन श्रमको लैङ्गिक विभाजनमार्फत गरिएको श्रमशक्तिको शोषणमा मुख्य रूपमा आधारित भएको र सांस्कृतिक, राजनीतिकलगायत उत्पीडन यसैसँग अन्तर्सम्बन्धित रहेको चिन्तन प्रस्तुत भएको छ। *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहमा अभिव्यक्त नारीउत्पीडन र त्यसबाट मुक्तिका सम्बन्धमा प्रस्तुत भएका दृष्टिकोणका सम्बन्धमा वर्तमानसम्म अनुसन्धानमूलक अध्ययन हुन सकेको देखिँदैन। प्रस्तुत कृतिमा नारीउत्पीडनका सम्बन्धमा केकस्तो चिन्तन प्रस्तुत भएको छ, भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासा अध्ययनीय विषय हो। यस प्राज्ञिक जिज्ञासाको समाधानका लागि प्रस्तुत कृतिमा नारीउत्पीडनका कारकका रूपमा कुन संरचना र व्यवस्थालाई लिइएको छ र त्यसका सम्बन्धमा केकस्तो दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ भन्ने विषयको अध्ययन आवश्यक देखिन्छ। यस सङ्ग्रहका निबन्धहरूमा अभिव्यक्त नारीउत्पीडनसम्बन्धी दृष्टिकोणको विश्लेषणबाट नेपाली समाजका उत्पीडित नारीहरूका यथार्थ, विद्रोह र प्रतिरोधी चेतनाका साथै समाजलाई हेर्ने निबन्धकारका विचारधाराको पनि सम्यक विश्लेषण र मूल्याङ्कन हुन्छ। त्यसैले *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहमा अभिव्यक्त नारीउत्पीडनको अध्ययन प्राज्ञिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण र शोधमूलक रहेको छ। यस अध्ययनमा उपर्युक्त जिज्ञासालाई समाधान गर्ने उद्देश्यप्राप्तिका निमित्त प्रस्तुत निबन्धसङ्ग्रहमा नारीउत्पीडनका सम्बन्धमा अभिव्यक्त भएका दृष्टिकोणको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएको छ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य सुधा त्रिपाठीको *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहमा प्रयुक्त नारीउत्पीडनका विविध आयामहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नु रहेको छ। नारीउत्पीडनका प्रमुख आधार पितृसत्ता र यसैको जगमा खडा भएका सामन्तवादी र पुँजीवादी उत्पादन व्यवस्था हुन्। यी व्यवस्थाहरूले एकीकृत प्रणालीका रूपमा रहेर नारीहरूको श्रमशक्ति, आर्थिक अधिकारलगायत अन्य सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक अधिकारमाथिको नियन्त्रणमार्फत नारीहरूको शारीरिक, मानसिक यौनिक आदि शोषण गरेका हुन्छन्। प्रस्तुत अध्ययनका निमित्त नारीउत्पीडनका सम्बन्धमा मार्क्सवाद र मार्क्सवादी नारीवादले प्रस्तुत गरेका चिन्तनलाई सैद्धान्तिक आधारका रूपमा प्रयोग गरिएको छ। मार्क्सवाद र मार्क्सवादी नारीवादले पितृसत्तालाई उत्पादन सम्बन्धसँग अन्तर्सम्बन्धित व्यवस्थाका रूपमा परिभाषित गरेका छन् (म्याकडन र ह्यारिसन, सन् २०१३, पृ. ३१)। पितृसत्ता कुनै पनि समाजको पुरुषले सत्ता लिने सामाजिक प्रणाली हो र यसमा परम्परा, मूल्य र मान्यताको निर्माण नै त्यही आधारमा गरिएको हुन्छ (भट्टराई, २०७७, पृ. १२९)। यस व्यवस्थामा समाजको सानो संस्था परिवारदेखि समाज र राज्यव्यवस्थाका हरेक संरचना र तहमा पुरुष नै सत्ता र शक्तिमा रहन्छ। महिला र पुरुषबिचका सामाजिक सम्बन्धहरू सत्ता र शक्तिका सम्बन्धहरू नै हुन्। पितृसत्ता

समाजभित्र अचल र स्थायी संस्थाका रूपमा गहिरोसँग जकडिएको छ । ऐतिहासिक रूपमा पितृसत्ता आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, कानुनी आदि संरचनाका रूपमा प्रकट भएको हुन्छ । पितृसत्ताको वस्तुगत र वैज्ञानिक व्याख्या गर्ने काम सबैभन्दा पहिला मार्क्सवादी दर्शनले नै गरेको हो । यसले संसारको सबैभन्दा पहिलो उत्पीडन नारीहरूमाथि नै भएको र यसको कारण समाजविकासको क्रमसँगै स्थापित भएको पितृसत्ता हो भन्ने मान्यता राख्दछ (मार्क्स र एङ्गल्स, सन् १९९८, पृ. ५०) । पुरुष र नारीहरूका सम्बन्धहरूबाट सिर्जित पारिवारिक स्वरूपले सामाजिक सम्बन्धहरूको सुरुवात गरेपछि आवश्यकताहरू वृद्धि हुँदै गएको र बढ्दो जनसङ्ख्याका आवश्यकताहरूले श्रमविभाजनसँगै अधीनस्थताको विकास गरेको हो । संसारको सबैभन्दा पहिलो श्रमविभाजन सन्तान उत्पादनका लागि नारी र पुरुषका बिचमा भएको र त्यसपछि श्रमविभाजनको स्वरूप स्वतःस्फूर्त रूपले विकसित हुँदै प्राकृतिक कुराहरूमा आधारित आवश्यकता र घटनाहरूले गर्दा भौतिक र मानसिक श्रमको विभाजन देखिएसँगै देखिएको हो (मार्क्स र एङ्गल्स, सन् १९९८, पृ. ५०) । सन्तानोत्पादन र स्याहारसुसारका कार्यहरूले गर्दा महिलाहरू घरभित्रका कार्यमा व्यस्त हुने र पुरुषहरू अन्य कार्यमा लाग्ने परिस्थितिले लैङ्गिक विभेदको स्थिति सिर्जना भएको हो । पितृसत्ता पारिवारिक स्वरूपभित्र उत्पादन व्यवस्थाका केन्द्रीयतामा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, कानुनी, शैक्षिक आदि संरचनाहरूमा प्रकट भएको हुन्छ (भसिन, सन् १९९३, पृ. २१) । यसले समाजको ऐतिहासिक वर्गीय स्वरूपमा आफूलाई सापेक्षित तुल्याएको हुन्छ । उत्पादन व्यवस्थासापेक्ष रहेर यसले महिलाको उत्पादक शक्ति वा श्रमशक्तिका साथै उनीहरूको पुनरुत्पादन क्षमता, यौनिकता, गतिशीलता, सम्पत्ति र अन्य आर्थिक स्रोतहरूका साथै सामाजिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक संस्थाहरूमाथि नियन्त्रण राख्दछ (भसिन, सन् १९९३, पृ. २१) । पितृसत्ता उत्पादन व्यवस्थासँग अन्तर्संरचित रूपमा अस्तित्वमा रहेको देखिन्छ । पुँजीवाद आफैँमा पितृसत्तात्मक व्यवस्था हो । परिवारको व्यक्तिगत दायराभित्र हुने महिलाहरूको शोषण वा पुनरुत्पादित कार्यभित्र हुने शोषणलाई पितृसत्तात्मक शोषणका रूपमा र कार्यालय, कलकारखाना, अफिस, कार्यस्थानका कामदारका रूपमा हुने शोषणलाई पुँजीवादी शोषणका रूपमा लियो भने त्यो भ्रम हुन्छ (माइस, सन् २०१४, पृ. ३८) । सामन्तवादी वा पुँजीवादी उत्पादन व्यवस्थायुक्त समाजमा घरभित्र वा घरबाहिर जुनसुकै ठाउँमा पनि नारी भएकै कारणले गरिने शोषण, दमन, अधीनस्थता, हिंसा आदि पितृसत्तात्मक उत्पीडन नै हुन् । बाहिर देखिने सामन्तवादी र पुँजीवादी व्यवस्थाको भूमिगत जग पितृसत्ता नै हो । यसप्रकार पितृसत्ता समाजको उत्पादन व्यवस्थासापेक्ष रहेर नारीमाथि गरिने पारिवारिक, सामाजिक र राज्यप्रणालीगत शोषण, दमन र उत्पीडन हो जसको मूल आधार श्रमको लैङ्गिक विभाजनमार्फत गरिएको श्रमशक्तिमाथिको नियन्त्रणका आधारमा गरिएको आर्थिक उत्पीडन हो । आर्थिक शोषणका जगमा उभिएर नै अन्य सामाजिक, सांस्कृतिक उत्पीडनहरू भएका हुन् । प्रस्तुत नारीउत्पीडनको अध्ययनमा मुख्य रूपमा आर्थिक, सांस्कृतिक, सामाजिक उत्पीडनका विरुद्ध केकस्तो चिन्तन कुन रूपमा अभिव्यक्त भएको छ र यी उत्पीडनका विरुद्ध कुन खालको दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ भन्ने कुरा प्रमुख रहने हुनाले यहाँ यिनै पक्षलाई निबन्धहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कनको आधार बनाइएको हो ।

प्रस्तुत अनुसन्धानका लागि निर्धारित उद्देश्यहरू पूरा गर्न पुस्तकालयीय कार्यबाट *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहमा प्रस्तुत भएका नारीउत्पीडनका साक्ष्यका साथै यससम्बन्धी दृष्टिकोणहरूमा प्रस्तुत भएका तथ्यलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा सङ्कलन गरिएको छ । सङ्कलित तथ्यको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी सामान्यीकृत निष्कर्षसम्म पुग्नका निम्ति विभिन्न सैद्धान्तिक प्रयोगिक कृतिहरूलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा सङ्कलन गरिएको छ । उपर्युक्त

सामग्रीहरूको प्रयोग गरी *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहका निबन्धहरूमा प्रयुक्त पितृसत्ताविरोधी चेतनाको अन्वेषण गर्न आर्थिक उत्पीडन, सांस्कृतिक उत्पीडन र राजनीतिक उत्पीडन गरी विश्लेषणका तीनओटा आधार निर्माण गरिएको छ र निगमनात्मक विधिबाट अर्थापनमा पुगिएको छ ।

आर्थिक उत्पीडन

नारीमाथिको उत्पीडनको प्रमुख आधार आर्थिक आधारमा गरिएको उत्पीडन हो । आर्थिक आधारहरूमाथि पुरुषको एकल स्वामित्व श्रमको लैङ्गिक विभाजनमार्फत महिलाको श्रमशक्तिमाथि गरिएको पितृसत्तात्मक नियन्त्रण र उत्पादनका साधनमाथिको पुरुषको एकल नियन्त्रणसँग मुख्य रूपमा जोडिएको छ । एकनिष्ठ व्यक्तिगत परिवारको उदयपछि श्रमको लैङ्गिक विभाजन भएको हो र यसपछि नै महिलाहरूले गर्ने घरधन्दाको कामलाई व्यक्तिगत अनुत्पादक कार्यका रूपमा गणना गर्न थालिएको हो (मार्क्स र एङ्गल्स, २०६४, पृ. १५०) । महिलामाथिको आर्थिक उत्पीडनको एक प्रमुख आधार श्रमको लैङ्गिक विभाजन हो । श्रमको लैङ्गिक विभाजनले लिङ्गका आधारमा विभाजन गरिने कार्यको प्रकृतिलाई जनाउँछ । सामाजिक उत्पादन र मानवीय पुनरुत्पादनबिच भएको श्रमको लैङ्गिक विभाजनले यस प्रक्रियाको जन्म भएको हो । संसारमा सबैभन्दा पहिलो श्रमविभाजन अरू केही नभएर सन्तानोत्पादनका लागि भएको थियो (मार्क्स र एङ्गल्स, सन् १९९८, पृ. ५०) । यस प्रक्रियाले पुरुषलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगाई महिलाहरूलाई घरभित्रका मातृत्व, लालनपालन, स्याहारसुसार र गृहस्थी कार्यमा संलग्न बनाएको देखिन्छ । आदिम समाजको सामूहिक उत्पादनप्रणालीबाट कृषि तथा पशुपालनमा आधारित नयाँ अर्थतन्त्रको प्रादुर्भावपछि नारी-पुरुषका आधारमा भएको पुरानो लैङ्गिक विभाजनलाई विस्थापित गर्दै नयाँ थप विभाजनको अस्तित्व देखिएको हो (रिड, २०६०, पृ. २५) । यसरी श्रमको लैङ्गिक विभाजन समाजभित्र कार्यवितरणको प्रतिनिधित्व गर्ने अवधारणा हो । यसले मानवीय समानताहरूभन्दा लैङ्गिक भिन्नतामा जोड दिन्छ ।

चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहमा सङ्कलित निबन्धमा नेपाली समाजका नारीहरूमाथि सामन्तवादी र पुँजीवादी पितृसत्तात्मक व्यवस्थाले गरेको आर्थिक उत्पीडन नै आधारभूत उत्पीडन हो भन्ने चिन्तन व्यक्त भएको छ । यस सङ्ग्रहका निबन्धहरूमा आर्थिक उत्पीडनको मुख्य आधार नारीहरूको श्रमशक्तिमाथिको पितृसत्तात्मक नियन्त्रण भएको चिन्तन प्रस्तुत भएको छ । यी निबन्धहरूले पितृसत्तात्मक व्यवस्थाले नारीहरूको श्रमशक्तिमाथि नियन्त्रण स्थापना गर्न विवाह संस्थाको स्थापना गरेको र यसैमार्फत महिलाहरूलाई पारिवारिक भूमिकाभित्र सीमित तुल्याई उत्पादनका साधनमाथि एकलौटी हैकम जमाएर पुरुषलाई शासकका रूपान्तरण गरेको दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । पितृसत्ताले श्रमको लैङ्गिक विभाजनमार्फत गरेको नारीहरूको श्रमशक्तिको शोषणका आधारमा नै पुरुषलाई शासकका रूपमा स्थापित गराएको र नारीमाथिको शोषणलाई भन्ने तीव्र बनाउन धार्मिक, सांस्कृतिक व्यवस्था निर्माण गरेको चिन्तन यी निबन्धहरूमा अभिव्यक्त भएको छ । उत्पादनका साधनमाथि पुरुषको एकल नियन्त्रण नै नारीमाथिको पुरुष शासनको मुख्य आधार हो भन्ने चिन्तनलाई 'तीज : पितृसत्ताको औपनिवेशिकता' निबन्धमा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

पहिला त मानिसलाई नर र नारीका रूपमा शासक र शासितमा रूपान्तरण गरियो । त्यसपछि जातीय संरचनाको पर्खाल ठड्याएर मानिस मानिसका बिचको विभेदलाई अझै चर्को बनाइयो । त्यसैगरी वर्गीय आधार खडा गरेर अर्को सामाजिक विषमतालाई निम्त्याइयो । यी सबै काम पुरुषले गयो र यस क्रममा उसले पुरुष सत्ताको स्थापना मात्र

गरेन, त्यसलाई सुदृढ गराउने कार्यलाई निरन्तरता पनि दियो। नारीलाई पारिवारिक भूमिकामा सीमित गरेपछि अब उत्पादनका साधनमाथि पुरुषले नै एकलौटी हैकम जमायो र सम्पूर्ण पारिवारिक सामाजिक संयन्त्रको मालिक बन्यो। (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, २०६८, पृ. ३९)

उपर्युक्त निबन्धांशमा पितृसत्तात्मक व्यवस्थाले निर्धारित गरेको लैङ्गिक कार्यविभाजनले महिलालाई पारिवारिक भूमिकामा सीमित गरेको र यसैमार्फत उनीहरूको श्रमशक्तिमाथि नियन्त्रण कायम गरी शासितमा रूपान्तरण गरेको धारणा व्यक्त भएको छ। यहाँ पितृसत्ताले उत्पादनका साधनमाथिको आधिपत्यमार्फत सांस्कृतिक र जातीय व्यवस्था निर्माण गरी वर्गीयता र पितृसत्तात्मकतालाई बलियो र प्रभावकारी बनाएको चिन्तन प्रस्तुत भएको छ। यस निबन्धमा पुरुषको पारिवारिक र सामाजिक स्तरमा मालिकत्वको अवस्था नारीहरूलाई घरायसी कार्यमा सीमित पारी गरिएको उत्पादनका साधनमाथिको नियन्त्रणसँग मुख्य रूपमा जोडिएको छ भन्ने चिन्तन प्रस्तुत भएको छ। महिलाहरूलाई घरायसी कार्यमा मात्र सीमित राखी उत्पादनका साधनमाथि एकल नियन्त्रण गरेर नै पुरुष सम्पत्तिको अधिकारी बनेको र सोही कारणले नै ऊ शक्तिशाली बनेको चिन्तन उपर्युक्त निबन्धमा यसप्रकार व्यक्त भएको छ :

पुरुषले आफूले बाहुबलले आर्जन गरेको सम्पत्ति सुरक्षा गर्ने क्रममा उत्तराधिकारीको खोजी गर्‍यो। उत्तराधिकारी आफ्नै रक्तसम्बन्धको होस् भनेर उसले नारीको गर्भमाथि अड्कश लगाउने क्रममा सतीत्वको प्रावधान बनायो। यसरी गर्भधारी भएका कारणले पारिवारिक संरचनाको प्रारम्भका दिनदेखि नै नारी पुरुष स्वार्थको वशमा परी। (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, २०६८, पृ. ३९)

उपर्युक्त निबन्धांशमा विवाह नितान्त आर्थिक कारणहरूमा आधारित रहेर स्थापित भएको संस्था भएको र यो पितृवंशीय आर्थिक उत्तराधिकारको आवश्यकतामा जन्मेर वर्तमानसम्म नारीहरूमाथि शासन गर्न सक्षम रहेको चिन्तन प्रस्तुत भएको छ। निबन्धमा परिवारको अवधारणा पुरुषकेन्द्री अर्थव्यवस्थाको निरन्तरताका लागि भएको र यसले नारीहरूको सम्पत्तिमाथिको अधिकारलाई वर्जित गरेको धारणा व्यक्त भएको छ। यस आर्थिक उत्पीडनसँगै महिला र पुरुषबिच शासक र शासितका सामाजिक सम्बन्धहरू विकसित भएको अन्तर्गत पनि निबन्धमा प्रस्तुत भएको छ। यहाँ नारीमाथिको आर्थिक उत्पीडनलाई परिवार, समाज र राज्यसंयन्त्रको अन्तर्संरचनामा व्यवस्थित भएको प्रणालीका रूपमा विश्लेषण गरिएको छ। यस निबन्धमा पुरुषकेन्द्री उत्पादन व्यवस्था र वितरण प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न निर्मित भएको पारिवारिक संस्था नारीमाथिको आर्थिक उत्पीडनको माध्यम भएको चिन्तन प्रस्तुत भएको छ।

चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहका निबन्धमा नारीहरूमाथिको आर्थिक उत्पीडन श्रमको लैङ्गिक विभाजनमार्फत गरिएको श्रमशक्तिको शोषणसँग मुख्य रूपमा जोडिएको छ भन्ने चिन्तन प्रस्तुत भएको छ। यी निबन्धहरूमा सामन्तवाद र पुँजीवादी व्यवस्थालाई नारीहरूकै श्रमशोषणमा आधारित रहने र फेरि उनीहरूलाई नै उत्पीडनमा पार्ने व्यवस्थाका रूपमा चित्रित गरिएको छ। यस सङ्ग्रहका निबन्धमा उपर्युक्त व्यवस्थाहरूले नारीहरूको श्रमको दोहोरो तेहरो शोषण गरेका छन् भन्ने चिन्तन अभिव्यक्त भएको छ। यी व्यवस्थामध्ये सामन्तवादी व्यवस्थाले श्रमको लैङ्गिक विभाजन गरी महिलालाई घरायसी काममा लगाएर र त्यस श्रमको अवमूल्यनमार्फत उत्पीडनमा पारेको छ भन्ने चिन्तन प्रस्तुत भएको छ। यस खालको दृष्टिकोण 'दसैँ महिलाको रमाइलो होइन' निबन्धमा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

सामन्तवादले महिलालाई हेला गर्छ। जिम्मेवारीको बाँडफाँड गरेर महिलाका भागमा सधैं अनुत्पादक काम मात्रै परेको पनि यसैले हो। महिलाले यस्ता दुःखबाट मुक्ति पाउन

सामन्तवादलाई उखेलनुपर्छ। यसका लागि राजनीतिको सहयोगको खाँचो पर्दछ किनभने राजनीतिक परिवर्तनविना सामाजिक परिवर्तन हुन सक्दैन। (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, २०६८, पृ. ५५)

उपर्युक्त निबन्धांशमा सामन्तवादी उत्पादन प्रणालीलाई पुरुषकेन्द्रित अर्थराजनीतिक परिपाटीका रूपमा चित्रित गरिएको छ। यहाँ सामन्तवादी उत्पादन व्यवस्थाले नारीहरूलाई घरगृहस्थीका अनुत्पादक कार्यका रूपमा गणना हुने सम्पूर्ण जिम्मेवारीहरू प्रदान गरेर र नारीहरूको श्रमलाई मूल्यहीन मानेर हर तरहले उत्पीडन गरेको हुन्छ भन्ने चिन्तन व्यक्त भएको छ। नारीहरू घरगृहस्थीका सम्पूर्ण जिम्मेवारीहरू निर्वाह गर्नुका साथै जीविकोपार्जनका लागि आवश्यक घरबाहिरका कृषिजन्य कार्यमा दिनरात खटिएका देखिन्छन्। सन्तानोत्पादन, स्याहारसुसारदेखि पारिवारिक व्यवस्थापनका सम्पूर्ण कार्यहरू यिनीहरूका काँधमा नै देखिन्छ। यसबाहेक पुरुष मनोरञ्जनका साधन, विलासिताका साधन, सन्तान जन्माउने मेसिनका रूपमा उपयोग र उपभोग हुनुपर्ने बाध्यता पनि यिनीहरूसँग छ। आर्थिक स्रोतहरूमाथिको पुरुषको नियन्त्रणले यिनीहरूलाई हरेक स्थितिमा परिवारभित्र पुरुष आश्रित बन्नुपर्ने बाध्यता सिर्जना गरेको देखिन्छ। सामन्ती व्यवस्था मूलतः नारीहरूको श्रमशक्तिमा नै टिकेको छ तर यसले नारीहरूले जीवनभर गरेको श्रमलाई मूल्यहीन ठान्दछ। यस व्यवस्थाले नारीहरूको श्रमलाई मूल्यहीन मानेर उनीहरूको उत्पादकशक्ति, गतिशीलता, पुनरुत्पादन र यौनिकतामाथि नियन्त्रण गरेको छ।

सामन्तवादी व्यवस्थाले नारीहरूलाई घरभित्रका काममा लगाएर र ती कार्यहरूको मूल्य प्रदान नगरेर उत्पीडनमा पारेको छ भने पुँजीवादी व्यवस्थाले नारीहरूको श्रमको मूल्य नदिएर र उनीहरूलाई श्रमको दोहोरो तेहोरो चपेटामा पारेर उत्पीडन गरिरहेको छ। चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहका निबन्धमा वर्तमान सन्दर्भमा पुँजीवादी समाजको आर्थिक आवश्यकताले महिलाहरूलाई घरबाहिरका आर्थिक उपार्जनमा सहभागी हुन बाध्य बनाएको तर घरभित्रका कार्यहरूलाई महिलाहरूका निजी कार्यका रूपमा गणना गर्न पनि नछोडेर उनीहरूको श्रमको शोषण गरेको चिन्तन प्रस्तुत गरिएको छ। 'विकासमा महिला सहभागिता' निबन्धमा घरभित्रका कामलाई अनुत्पादक कार्यका रूपमा गणना गर्ने र फेरि ती कार्यहरू नारीलाई मात्र गराउने प्रक्रियाले महिलालाई उत्पादनका कार्यमा पूर्ण रूपमा सहभागी हुन व्यवधान खडा गरेको साथै श्रमको दोहोरो भार पनि बोकाएर नारीको जीवनलाई प्रताडित तुल्याएको छ भन्ने चिन्तन यसप्रकार प्रकट भएको छ :

आर्थिक आवश्यकताले महिला शिक्षाको स्थिति बलियो हुँदै आए तापनि सामाजिक, सांस्कृतिक एवं धार्मिक मूल्यले पुरुषका सापेक्षतामा महिलाको जीवनलाई विकासका क्षेत्रमा अझ बढी सङ्घर्षपूर्ण बनाइदिएको छ। एकातिर ऊ घर बाहिरका कामहरूमा महिला समुदाय क्षमताका दृष्टिले पुरुषभन्दा कम छैनन् भन्ने दृष्टिकोण स्थापित गराउन हरसम्भव प्रयत्न गरिराखेकी छ भने अर्कोतिर घरभित्रको जिम्मेवारी सम्पूर्ण आफै नै बेहोर्न बाध्य छ। पुरुषले यो जिम्मेवारी लिनु हीनता र लज्जादायक हो भन्ने मान्यताले ऊ थर्धीलिएकी छ। (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, २०६८, पृ. ९६)

उपर्युक्त निबन्धमा वर्तमान पुँजीवादी व्यवस्थाले केही कामका अवसरहरू सिर्जना गरेर महिलाहरूलाई घरबाहिरका आर्थिक उपार्जनमा सहभागी हुन अवसर दिएको भए पनि घरभित्रका कार्यहरूलाई महिलाहरूका निजी कार्यका रूपमा उपस्थापन गरेर उनीहरूको श्रमको दोहोरो शोषण गरेको छ भन्ने चिन्तन अभिव्यक्त भएको छ। यस व्यवस्थाले केही नारीहरूलाई घरबाहिरको श्रममा सहभागी हुने अवसर दिएको भए पनि घरभित्रका सम्पूर्ण कार्यहरूको बोझ पनि उनीहरूकै भागमा थोपरेको देखिन्छ। मूल्यहीन ठानिने सम्पूर्ण घरायसी कार्य र घरबाहिरका कार्यहरूको दोहोरो भारले ती महिलाहरूको जीवन अझै बढी सङ्घर्षपूर्ण र कष्टकर भएको दृष्टिकोण निबन्धमा प्रस्तुत भएको छ।

वर्तमान अवस्थामा पुँजीवाद र पितृसत्ताले एक अर्कामा अन्तर्संचित रहेर नारीमाथिको आर्थिक उत्पीडनलाई भन्ने निर्मम बनाएका छन्। पुँजीवादी व्यवस्थाले आफ्ना मूल्यहीन वस्तुलाई बिक्री गरी अत्यधिक नाफा आर्जन गर्न नारी शरीरको उपयोग गरेर उनीहरूमाथि अमानवीय उत्पीडन गरेको छ। *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहका निबन्धमा कथित सुन्दरी प्रतियोगितालाई पुँजीवादी व्यवस्थाको अन्तहीन नाफा सञ्चितिका लागि नारीमाथि आर्थिक, शारीरिक, मानसिकलगायतका उत्पीडन गर्ने व्यवस्थाका रूपमा चित्रित गरिएको छ। यी निबन्धमा पुँजीवादी व्यवस्थाले महिलाको शरीरलाई विज्ञापनको साधनका रूपमा प्रयोग गरेर उनीहरूको आर्थिक अधिकार, श्रमशक्ति र शरीरमाथि एकैपटक आक्रमण गरेको चिन्तन प्रस्तुत भएको छ। उनको 'सौन्दर्य प्रतियोगितामा भक्तिएको विराट् कुरूपता' निबन्धमा सुन्दरी प्रतियोगिता महिलाहरूलाई पुँजीबजारका कठपुतली बनाउने माध्यम मात्र भएको धारणा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

एउटा मान्छे सौन्दर्ययुक्त हुनाका पछाडि न त उसको मेहनत नै खर्च भएको हुन्छ न त प्रतिभाकै कुनै दखल हुन्छ। दैहिक सौन्दर्य काकतालीले जन्मजात रूपमा चिट्ठा परेजसरी प्राप्त हुने कुरा हो। नारीहरू दैहिक सौन्दर्यका कारणले राजा महाराजा धनी महाधनीहरूका प्रेमिका वा पत्नी बनेका होलान्, पुँजीबजारका कठपुतली बने होलान्, महान् कोही बनेका छैनन्।... व्यापारीद्वारा बजारमा खसी छान्नेभै छानिन्छन् नारीहरू र धन्य धन्य हुन्छन्। (*चेलीवेटीका बेग्लै कुरा*, २०६८, पृ.५९)

उपर्युक्त निबन्धमा नारी शरीरको नापजोख गरी उनीहरूको अस्तित्व र स्वाभिमानलाई रूप र बनावटमा तौलिने सुन्दरी प्रतियोगिताको उद्देश्य आफ्नो बजार विस्तारका लागि नारी शरीरको प्रयोग गर्ने पुँजीवादी व्यवस्थाको अन्तहीन पुँजीसञ्चितिको प्रक्रियासँग जोडिएको छ भन्ने चेतना प्रस्तुत भएको छ। पुँजीवादले आफैले स्थापित गरेको सुन्दर र असुन्दरको परिभाषाभित्र नारी शरीरको मापन गराएर उनीहरूलाई 'पुँजीबजारका कठपुतली' का रूपमा प्रयोग गरी नाफा कमाएको तर त्यसको परिणतिको भागिदार भने कहिले नबनाएको चिन्तन व्यक्त भएको छ। वर्तमान विश्व पुँजीवादले नारीहरूको शरीरलाई आफ्ना उत्पादित वस्तुहरूको खपत गर्ने स्थानमा रूपान्तरित गरेर नारीहरूलाई सौन्दर्य सामग्री खपत गर्ने बजारका रूपमा स्थापित गरेको छ।

सामन्तवादी पुँजीवादी व्यवस्थायुक्त नेपाली समाजमा निम्नवर्गीय निम्नजातीय नारीहरू दोहोरो-तेहेरो उत्पीडनको सिकार बनेका देखिन्छन्। यी व्यवस्थाले निम्नवर्गीय नारीहरूमाथि आर्थिक, सांस्कृतिक, लैङ्गिक उत्पीडन एकैपटक गरिरहेको देखिन्छ। नारीमाथिको दोहोरो-तेहेरो उत्पीडनको प्रमुख कारण भने वर्गव्यवस्थायुक्त पितृसत्तात्मक समाज नै हो र उनीहरूका यी सबै उत्पीडनको मूल आधार आर्थिक उत्पीडन नै हो। *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहमा नेपाली समाजका निम्नवर्गीय निम्नजातीय नारीहरूमाथिको दोहोरो तेहेरो उत्पीडनको प्रमुख आधार वर्गीय उत्पीडन नै हो भन्ने चेतना अभिव्यक्त भएको छ। यी निबन्धहरूमा यसबाट मुक्तिका लागि उत्पीडित महिलाहरूले वर्गीय व्यवस्थाका विरुद्ध राजनीतिक सङ्घर्ष गर्नुपर्ने धारणा राखिएको छ। उनको 'श्लील नग्नताका पक्षमा' निबन्धमा वादी महिलाहरूले आफूहरूमाथि भएको उत्पीडनका विरुद्ध गरेको सङ्घर्षलाई समर्थन गर्दै उनीहरूको मुक्तिका लागि सामाजिक संरचनामा आमूल परिवर्तन आउनुपर्ने धारणा निम्नानुसार व्यक्त गरिएको छ :

जसले उनीहरूको यस नग्नतालाई अश्लील भन्छ, जसले यस आन्दोलनलाई समर्थन गर्दैन र उनीहरूको विवशताको उपहास गर्छ, त्यो नेता वा जनता जे भए पनि समाजघाती हो। यस आन्दोलनको विरोध गर्नु भनेको समाजको परिवर्तनको बाटोमा भोटेताल्वा मार्नु हो। वादी महिलाका मुक्ति नभइकन कसरी सामाजिक परिवर्तन भएको ठहरिन्छ ? यदि यही नै लोकतन्त्र हो भने भो मलाई चाहिएन लोकतन्त्र... वादी महिलाका समस्यालाई सामाजिक

समस्याका रूपमा लिएर उनीहरूको मुक्तियात्रामा सहयोग गरेर सामन्तीतन्त्रको उच्छेद गर्ने यो साहसिक अभियानको सहयोगी बन्ने सुकार्य उनीहरूबाट सम्पन्न हुन सकोस्; यही छ मेरो शुभकामना ! (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, २०६८, पृ.१३)

उपर्युक्त निबन्धांशमा वादी जातिका नारीहरूको समस्यालाई वर्गीय समस्याका रूपमा चित्रण गरिएको छ । वादी महिलाहरूलाई पुरुषको यौनप्यास मेटाउने वस्तुका रूपमा उपयोग हुनुपर्ने बाध्यता वर्गीय संरचनायुक्त व्यवस्थाले निर्माण गरेको हो । जीविकोपार्जनको बाध्यताले उनीहरूलाई यस खालका अनिच्छित कार्यहरू गर्न विवश तुल्याएको हो । वर्गीय संरचनायुक्त समाजमा निम्नवर्गभित्र पनि नारीहरू सबैभन्दा बढी उत्पीडित हुने गरेको साक्ष्य वादी महिलाहरू आफ्नो शरीरको व्यापार गर्न बाध्य भएको सन्दर्भ र यसबाट मुक्तिका लागि उनीहरूले गरेको विद्रोहबाट प्रस्ट भएको छ । सामाजिक परिवर्तनबाट मात्र वादी महिलाको मुक्ति सम्भव भएको उपर्युक्त विचारले लैङ्गिक उत्पीडन मूल रूपमा आर्थिक उत्पीडनमा आधारित छ भन्ने पुष्टि गरेको छ ।

चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहमा सामन्तवादी र पुँजीवादी व्यवस्था आर्थिक उत्पीडनमा आधारित व्यवस्था भएको दृष्टिकोण प्रस्तुत छ । यी निबन्धहरूमा पितृसत्ताको जगमा खडा भएका उपर्युक्त व्यवस्थाहरूले श्रमको लैङ्गिक विभाजनमार्फत नारीहरूको श्रमशक्तिमाथि नियन्त्रण गरेको र यसैका आधारमा उनीहरूको सम्पतिको अधिकारमाथि नियन्त्रणमार्फत विभिन्न शारीरिक, मानसिक यौनिकलगायतका उत्पीडन गरेको चिन्तन व्यक्त भएको छ । यी निबन्धहरूमा नारीमाथि गरिएको आर्थिक उत्पीडनलाई नै आधारभूत उत्पीडनका रूपमा चित्रण गरिएको छ र अन्य सबै उत्पीडनहरू यसैसँग अन्तर्संरचित भएको दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । यी निबन्धहरूमा नारीमाथिको आर्थिक उत्पीडनलाई पितृसत्ता र वर्गीय व्यवस्थाको परिणति मानिएको छ र वर्गीय समाज र पितृसत्तात्मक व्यवस्थाको अन्त्यसँगै नारीहरूको मुक्ति हुन्छ भन्ने मान्यता प्रस्तुत गरिएको छ ।

सांस्कृतिक उत्पीडन

माक्सवादी दर्शनले धार्मिक सांस्कृतिक व्यवस्थालाई उत्पादन व्यवस्थाका परिणति मान्दछ । आर्थिक पक्ष आधार हो र यसैद्वारा विचार, संस्कृतिजस्ता उपरिसंरचनाका रूपहरू निर्माण हुन्छन् । यसले समाजको आर्थिक ढाँचाका आधारमा नै कानून र राजनीतिक संस्थाहरूको र धार्मिक, राजनीतिक तथा अरू विचारहरूको उपरिढाँचा खडा गरिने मान्यता राख्दछ (एङ्गोल्स, २०५६, पृ. ३४) । सामन्तवादी उत्पादन व्यवस्थाले उत्पीडित वर्गमाथिको उत्पीडनलाई अझ निर्मम बनाउन धार्मिक, सांस्कृतिक व्यवस्थाको निर्माण गरेको देखिन्छ भने पुँजीवादी व्यवस्थाले पनि विभिन्न आवरणमा यसलाई प्रश्रय दिइरहेको देखिन्छ । नेपाली समाजमा विद्यमान धार्मिक-सांस्कृतिक व्यवस्थाहरू सामन्तवादी र दलाल पुँजीवादी व्यवस्थालाई नै प्रश्रय दिइरहेका छन् । यी व्यवस्थाहरूले नारीमाथिको उत्पीडनलाई भनै निर्मम बनाएका छन् ।

चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहका निबन्धहरूमा धार्मिक सांस्कृतिक मूल्य मान्यताहरूलाई पितृसत्तात्मक व्यवस्थाका परिपोषकका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । यी निबन्धहरूमा सामन्तवादी उत्पादन व्यवस्थाले नारीमाथिको उत्पीडनलाई अझ निर्मम बनाउन धार्मिक र सांस्कृतिक व्यवस्थाको निर्माण गरेको र वर्तमानमा पुँजीवादले विभिन्न आवरणमा यसलाई भनै प्रश्रय दिइरहेको दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ । यी निबन्धहरूले पुरुषपक्षीय संस्कृति र धर्मग्रन्थहरू नारी स्वाभिमान र अस्तित्वमाथि प्रहार गर्ने पितृसत्ताका हतियार भएको चिन्तनलाई अत्यन्त सबल रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् साथै धर्म र संस्कृतिका माध्यमबाट नारीमाथि गरिएका उत्पीडनका विरुद्ध चर्को आवाज उठाएका छन् । यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित 'तीज : पितृसत्ताको

औपनिवेशिकता', 'तीजको अर्थ र महिलामुक्ति', 'लैङ्गिक असमानताको पर्व तीज', 'सन्दर्भ तीजको : दृष्टिकोण वर्तमानको', 'दसैं महिलाको रमाइलो होइन', 'महिला र धर्मभीरुता', 'महिलामुक्ति र हिन्दू संस्कृति', 'महिलाको घाटाको चाड दसैं' जस्ता निबन्धमा नारीमाथि गरिएको सांस्कृतिक उत्पीडनलाई देखाइएको छ। यी निबन्धहरूमा धार्मिक, सांस्कृतिक व्यवस्थालाई पितृसत्ताले नारीमाथि शोषण, दमन र उत्पीडन गर्न निर्माण गरेका हतियारका रूपमा चित्रण गरिएको छ। यी निबन्धहरूमा धर्मसंस्कृतिलाई नारीको निर्माण गर्न पितृसत्ताले स्थापित गरेको साँचोका रूपमा अर्थ्याइएको छ। सामन्तवादी पितृसत्ताले आफ्नो सत्ताशक्तिको सुरक्षाका लागि सामाजिक-सांस्कृतिक अनुशासनको बन्दोबस्त गरी नारीलाई आफ्ना उपनिवेशमा राखेको धारणा निबन्धहरूमा अभिव्यक्त भएको छ। उनको 'तीज : पितृसत्ताको औपनिवेशिकता' निबन्धमा धर्म र संस्कृतिद्वारा नारीमाथि गरिएको उत्पीडनका सम्बन्धमा भनिएको छ :

हरेक धर्म र संस्कृति नारीका लागि अनुदार, असमान र असवेदनशील छ। तिनमा लिङ्गभेद टड्कारै देखिन्छ। धर्म र संस्कृति सामन्तवादका अङ्गरक्षक, पोषक आदि हुन्। सामन्तवादले चर्को सामाजिक विभेद कायम गरेर थोरैलाई शासक र धेरैलाई शासित बनाउँछ। अन्य शासितहरूकै पङ्क्तिमा गनिन्छन् नारीहरू पनि। सामन्तवाद सधैं शोषितहरूका विरोधमा रहन्छ। यस अर्थमा पनि सामन्तवाद नारीविरोधी हुन्छ। यसैले त तिनले नारीलाई पुरुषका गोडामा ढोगाउँछन्, गोडा धोएको पानी खुवाउँछन्, पुरुषको जुठोपुरो खानुलाई सुस्कार मान्छन्। (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, २०६८, पृ. ४९)

उपर्युक्त निबन्धमा धर्म र संस्कृतिलाई सामन्तवादका अङ्गरक्षक र पोषकका रूपमा चित्रण गरिएको छ। धर्म संस्कृतिका अवधारणाहरू शक्तिसम्बन्धबाट निर्देशित हुने हुनाले यिनीहरूले शासकहरूको पक्षपोषण गर्ने र शासित नारीहरूमाथि उत्पीडन गर्न सदैव लागि रहने धारणा निबन्धांशमा प्रस्तुत भएको छ। सामन्तवादी उत्पादनव्यवस्था र वितरणप्रणालीमा निर्मित भएका धर्मसंस्कृतिहरू शासितहरूको उत्पीडनकै लागि निर्माण भएका र नारीहरू शासित नै भएकाले यिनीहरू नारीमाथि सदैव उत्पीडनकारी रहन्छन् भन्ने दृष्टिकोण निबन्धमा प्रस्तुत भएको छ। नारीलाई गोडामा ढोगाउने, जुठोपुरो खुवाउने, गोडा धोएको पानी खुवाउने संस्कारले पितृसत्तात्मक नेपाली समाजले पुरुषलाई मालिक र नारीलाई दासका रूपमा स्थापित गराएको छ भन्ने साक्ष्य प्रस्तुत गरेको छ। नारीलाई दास र पुरुषलाई मालिकका रूपमा स्थापित गराउने संस्कृति निर्माणको मूल आधार भने आर्थिक उत्पीडन नै हो भन्ने चिन्तन निबन्धमा व्यक्त भएको छ। पुरुषकेन्द्री अर्थव्यवस्थाले नै पुरुषलाई शासक र नारीलाई दासका रूपमा स्थापित गराएको हो र पितृसत्ताले यही आधारमा नारीउत्पीडनकारी धर्मसंस्कृति निर्माण गरेको हो। सामन्तवादी उत्पादन व्यवस्था र वितरणप्रणालीले निर्माण गरेका धर्म र संस्कृतिमा नारीको अस्तित्वको अवमूल्यन गरिएको दृष्टिकोणलाई यसप्रकार प्रस्तुत भएको छ :

धर्म संस्कृति भनेका समाजका परिचायक हुन्। हिन्दू धर्म र त्यसँग निबद्ध संस्कृतिले पनि हाम्रो समाजको परिचय नै प्रस्तुत गर्दछ। विभिन्न कोणबाट अध्ययन गर्दा यिनका सकारात्मक र नकारात्मक दुवै पक्ष भेटिन्छन् तापनि लैङ्गिक कोणबाट भने सकारात्मकताको स्थिति साँच्चै क्षीण महसुस हुन्छ। सामन्ती व्यवस्था नारीका अस्तित्वका कोणबाट हेर्दा प्रशंसालायक छैन र हिन्दू धर्म संस्कृतिले त्यसै सामन्ती व्यवस्थाको जगेर्ना गर्दछन्। हाम्रा धार्मिक चाडपर्वले समाजमा विद्यमान लैङ्गिक विषमतालाई टड्कारो पार्ने काम गर्दछन्। (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, २०६८, पृ. ५९)

उपर्युक्त निबन्धांशमा हिन्दू धर्म र संस्कृति लैङ्गिक आधारमा विभेदयुक्त भएको धारणा प्रस्तुत भएको छ। यहाँ धर्म र संस्कृति नारीउत्पीडनलाई भनै निर्मम बनाउन पितृसत्ताले निर्माण

गरेका अस्त्रका रूपमा चित्रण गरिएको छ। नेपाली समाजका धर्म र संस्कृतिहरू यहाँको लैङ्गिक उत्पीडनकारी सामन्तवादी व्यवस्थालाई पक्षपोषण गर्न निर्माण गरिएको हुनाले यहाँका चाडपर्वहरू पनि महिलाका दृष्टिले विभेदकारी नै देखिएको धारणा निबन्धमा अभिव्यक्त भएको छ।

नेपाली समाजमा विद्यमान धार्मिक, सांस्कृतिक व्यवस्थाहरूलाई पितृसत्तात्मक उत्पादनव्यवस्थाका उपज हुन्। यी व्यवस्थाहरू पितृसत्ताकेन्द्री उत्पादनव्यवस्थालाई अझै बलियो बनाउन निर्माण गरिएका अस्त्रहरू हुन्। यी निबन्धहरूमा पितृसत्तात्मक समाजमा सत्तामा रहेका पुरुषहरू उत्पीडक र सत्ताहीन नारीहरू उत्पीडितका रूपमा रहने अवस्थामा निर्मित भएका धर्मसंस्कृतिहरू पनि उत्पीडककै प्रतिनिधि बनेर उपस्थित भएका हुन्छन् भन्ने चेतना प्रस्तुत भएको छ।

राजनीतिक उत्पीडन

पितृसत्तात्मक व्यवस्थाले सम्पत्तिमाथिको नियन्त्रणका आधारमा सामाजिक विशेषाधिकार, राजनीतिक नेतृत्व, सामूहिक स्वामित्व, नैतिक अधिकारलगायत सबै सामाजिक संरचनाहरूमा पुरुष आधिपत्य सिर्जना गरेको हुन्छ। पितृसत्तात्मक समाजव्यवस्थामा परिवार, समाज र राज्यले एकआपसमा अन्तर्सम्बन्धित रहेर नारीहरूलाई उत्पीडनमा पारेका हुन्छन्। *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहका निबन्धमा नारीमाथि हुने राजनीतिक उत्पीडनलाई पितृसत्तात्मक समाजव्यवस्थाको परिणतिका रूपमा चित्रण गरिएको छ। यी निबन्धहरूमा पितृसत्तात्मक उत्पादन व्यवस्थायुक्त समाजमा पुरुष र महिलाबिचका सम्बन्धहरू सत्ता र शक्तिको सम्बन्धका आधारमा नै निर्मित भएका सम्बन्ध हुनाले राजनीतिक जीवनमा नारीहरू उत्पीडित र पुरुषहरू उत्पीडकका रूपमा स्थापित भएका हुन्छन् भन्ने चेतनाको अभिव्यक्ति भएको छ। प्रस्तुत सङ्ग्रहभित्र रहेका 'राजनीतिका लागि महिला कि महिलाका लागि राजनीति?', 'पुरुषलाई माया देशको छ कि पितृसत्ताको?', 'वार्ता टोली र महिला प्रतिनिधित्व', 'महिलाहरूका निम्ति प्रजातन्त्र खोई?', 'राजनीतिक चेपागाँडाहरू', 'महिला लेखक र प्रलेस', 'स्रष्टा आन्दोलन र महिला सहभागिता', 'संविधानसभा र महिला' निबन्धहरूमा पितृसत्तात्मक समाज व्यवस्थाले सामाजिक विशेषाधिकार, राजनीतिक नेतृत्व, नैतिक अधिकार, सामूहिक स्वामित्वलगायतमा पुरुषको नियन्त्रण कायम गरेको चिन्तन प्रस्तुत भएको छ। यी निबन्धहरूमा राज्यसंयन्त्र नै पितृसत्तात्मक रहेको अवस्थामा नारीहरूको राजनीतिक स्थिति पनि शासितकै रहेको हुन्छ भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ।

नेपाली समाजभित्र महिलाहरू राजनीतिक रूपमा सधैं उत्पीडित नै रहेका छन्। नेपाली पितृसत्तात्मक समाजव्यवस्थाले राज्यको नीति निर्माण, राजनीतिक विशेषाधिकार, राजनीतिक नेतृत्व, महत्त्वपूर्ण निर्णय, दृष्टिकोण निर्माणजस्ता विषयमा महिलाको केन्द्रीय भूमिका र सहभागितालाई आवश्यक र उपयोगी ठानेको देखिँदैन तर राजनीतिक पार्टीहरूलाई शक्ति र सत्ता प्राप्तिका लागि आवश्यक परेको बेला भने नारीहरूको उपयोग गरेको देखिन्छ। *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा* निबन्धसङ्ग्रहका निबन्धमा महिलाहरूमाथि राजनीतिक आधारमा गरिएको उत्पीडनलाई पितृसत्तात्मक व्यवस्थाको उपजका रूपमा चित्रण गरिएको छ। यी निबन्धमा पितृसत्तात्मक व्यवस्थामा पुरुषहरू शासकका रूपमा र नारीहरू शासितका रूपमा रहने हुनाले राजनीतिक रूपमा पनि नारीहरू उत्पीडित नै रहन्छन् भन्ने चिन्तनको प्रस्तुति भएको छ। नेपाली समाजभित्र राज्यलाई आवश्यक परेको बेला नारीहरूले अग्रमोर्चामा रहेर युद्धको नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरी सामाजिक राजनीतिक रूपान्तरण गरेको तर त्यसको भागदार भने सदैव पुरुष बन्ने स्थितिलाई देखाउँदै पितृसत्तात्मक समाजव्यवस्थाले नारीहरूको योगदानको कहिल्यै कदर गरेको देखिँदैन। पितृसत्तात्मक समाजले राजनीतिक रूपमा नारीहरूले गरेको योगदानको कदर नगरेको तर उनीहरूको सदैव उपयोग गरेको चिन्तन 'पुरुषलाई माया देशको छ कि पितृसत्ताको?' निबन्धमा यसप्रकार प्रस्तुत भएको छ :

जब जब देशमा सडकट आइपछ्य त्यसबेला असुरहरूको लडाइँमा देवताले शक्तिरूपा दुर्गालाई गुहारेभै पुरुषहरू महिलालाई गुहाछन् तर जब जब सडकट समाधान भइसक्य त्यसबेला ती दुर्गा विस्मृतिका गर्भमा मिल्काइन्छन्, मनुस्मृति र बधूशिक्षाका पाठहरू घोकाउन थाल्य समाज । महिलाको सहयोगविना कहीं कतै कुनै आन्दोलन सफल भएकै छैन । राष्ट्रिय सडकटका बेलामा नारीले कहिल्यै पनि लैङ्गिक अधिकारका कुरा उठाएका छैनन् । (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, पृ. ५९)

उपर्युक्त निबन्धमा नारीहरूको क्षमता र शक्तिमार्फत नै समाज विकासको गति अगि बढेको तर पितृसत्तात्मक समाजले नारीहरूको योगदान र भूमिकाको कहिल्यै कदर नगरेको चिन्तन प्रस्तुत गरिएको छ । नारीहरूको भूमिका र योगदानबाट निर्मित नवीन परिवेशमाथि पुरुषको नियन्त्रण कायम हुने अवस्थाले नै नारीहरूका कार्यको अवमूल्यन भएको हो । पितृसत्तात्मक व्यवस्थामा समाजका हरेक क्षेत्रमा पुरुषकै विशेषाधिकार हुने अवस्थाले नारीहरूलाई शक्ति र सत्ता प्राप्त गर्ने माध्यम मात्र बनाएको देखिन्छ । पितृसत्तायुक्त समाजको वास्तविक राजनीतिक नेतृत्व सधैं पुरुषकै हातमा रहने स्थितिले आवश्यक परेको बेलामा 'दुर्गा' को भूमिका निर्वाह गर्ने नारीहरूलाई अन्य समयमा उत्पीडनमा पारिएको हो । यहाँ पितृसत्ताले शक्तिको प्रतीकका रूपमा आएका दुर्गारूपी नारीहरूको भूमिकालाई सडकटका बेला उपयोग गर्ने र अन्य समय बधूशिक्षाका पाठहरू घोकाउने सन्दर्भमार्फत यसले गर्ने नारीहरूको अवमूल्यनलाई चित्रित गरिएको छ । पितृसत्तात्मक समाजले विभिन्न आधारमा नारीहरूको उपयोग गर्दछ र फेरि राजनीतिक क्षेत्रमा अगाडि आउन खोजेका नारीहरूलाई पछाडि पार्नका लागि चारित्रिक लाञ्छनालाई अस्त्रका रूपमा उपयोग पनि गर्दछ । सङ्ग्रहको 'राजनीतिक चेपागाँडाहरू...' निबन्धमा कम्युनिस्ट पार्टीभित्र नेतृत्व तहमा पुग्न सफल भएकी महिलालाई पछाडि पार्न चरित्रमाथि लाञ्छना लगाइएको सन्दर्भलाई पितृसत्तात्मक व्यवस्थाको परिणति मानिएको छ । निबन्धमा नारीमाथिको यस उत्पीडनलाई सामन्ती व्यवस्थाको उपजका रूपमा यसप्रकार चित्रण गरिएको छ :

महिलाको मनोबल घटाउन उनीहरूमाथि अनर्गल चारित्रिक लाञ्छना लगाइने परम्परा सामन्ती युगकै देन हो । महिलालाई आफ्नो भोगचलनको वस्तुसरह ठान्ने र त्यसमाथि एकाधिकार बनाइराख्ने पुरुष मनोवृत्तिबाट निर्मित समाजको पितृसत्तात्मक संरचनाभित्र जबसम्म सामन्ती संस्कार नवीन जस्तो लाग्ने अनुहार लिएर बाँच्दै जान्छ तबसम्म महिलाहरूको उत्पीडनमा पनि कमी आउने छैन । (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, २०६८, पृ. ३४)

उपर्युक्त निबन्धमा सामन्तवादले महिलालाई आफ्नो उपभोगको साधन र पुरुष नियन्त्रित वस्तुका रूपमा मात्र लिने हुनाले यसले राजनीतिक रूपमा पनि महिलालाई अगाडि आउन दिँदैन भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ । निबन्धांशले नेपाली समाजमा पनि वर्तमानसम्म कुनै न कुनै रूपमा सामन्तवाद कायमै रहेकाले यसले महिलाहरूलाई हरेक क्षेत्रमा उत्पीडन गरिरहेको चिन्तन प्रस्तुत गरेको छ । यस व्यवस्थाले महिलालाई हतोत्साहित गर्ने प्रमुख अस्त्र चरित्रलाई बनाएको र यसैमार्फत उनीहरूमाथि उत्पीडन गर्ने गरेको दृष्टिकोण निबन्धमा व्यक्त भएको छ । सामन्तवादी पितृसत्ताले नारी पुरुषबिचको श्रमसम्बन्धलाई अवमूल्यन गरी महिलालाई आफू नियन्त्रित भोगचलनको वस्तुका रूपमा मात्र लिएकाले नै महिलाहरू उत्पीडित भएका हुन् ।

चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहका निबन्धहरूमा नारीमाथिको राजनीतिक उत्पीडनलाई सामन्तवादी र पुँजीवादी व्यवस्थाको उपजका रूपमा चित्रित गरिएको छ साथै यी उत्पीडनबाट मुक्तिका लागि सङ्घर्षको आवश्यकतालाई पनि देखाइएको छ । यी निबन्धहरूले समाजको कुनै निश्चित संरचनामा हुने सुधारबाट मात्र वास्तविक नारीमुक्ति नहुनेतर्फ सचेत तुल्याएका छन् । नेपालको सन्दर्भमा वर्गमुक्तिका लागि भएको दशवर्षे माओवादी जनयुद्ध र यसैको जगमा भएको

०६२-०६३ को जनआन्दोलनबाट सामन्ती राजतन्त्रको अन्त्य भई गणतन्त्रको स्थापना भए तापनि परिवर्तित समाजले महिलालाई पुरुषसमान शक्तिका रूपमा स्वीकार गर्न सकेको अवस्थाले आमूल राजनीतिक रूपान्तरण र लैङ्गिक सङ्घर्षको अपरिहार्यतालाई पुष्टि गर्ने चिन्तन यी निबन्धमा व्यक्त भएको छ । नारीमाथिको उत्पीडनको समूल अन्त्यका लागि आमूल राजनीतिक सांस्कृतिक रूपान्तरण आवश्यक छ । यी निबन्धहरूमा राजनीतिक, सामाजिक तहमा आएका सुधारले मात्र नारीमुक्ति नहुने हुनाले यसका लागि वर्गीय शोषण विरुद्धको सङ्घर्ष र यसपछि पनि पितृसत्तात्मकताविरुद्ध पृथक आन्दोलनको अपरिहार्यतालाई देखाइएको छ । 'पुरुषलाई माया देशको छ, कि पितृसत्ताको ?' निबन्धमा पितृसत्ताविरुद्ध पृथक आन्दोलनको आवश्यकताका सन्दर्भमा उल्लेख गरिएको छ :

तथाकथित उपल्लो जातिका पुरुषलाई त राजनीतिक परिवर्तन मात्रै पनि पर्याप्त छ भन्ने लाग्ला तर महिला एवं तल्लो जातका मानिनेहरूका लागि भने त्यो परिवर्तन निस्तो गाँससरह हुन्छ- अहिलेको राजनीतिक परिवर्तनजस्तै । टुँडीखेलको आमसभाका केही पुरुष सहभागीका उक्त अभिव्यक्तिले प्रस्टै छर्लङ्ग्याएको छ- लोकतन्त्रलाई स्थापित गर्ने जिम्मेवारीका अतिरिक्त सामाजिक आन्दोलनलाई निरन्तरता दिनुपर्ने आवश्यकता पनि उत्तिकै छ, युद्ध सकिएको छैन । जबसम्म समाजको एउटा पक्षमा निरङ्कुशता कायम रहन्छ तबसम्म समाजमा पूर्ण रूपमा नागरिक स्वतन्त्रता र मानवअधिकार प्राप्त हुन सक्दैन । यसैले पितृसत्तात्मक निरङ्कुशता विरुद्धको महिलाहरूको आन्दोलन नागरिक स्वतन्त्रता र मानवअधिकारको लडाइँ हो । (चेलीवेटीका बेग्लै कुरा, पृ. २२)

उपर्युक्त निबन्धमा नारीमुक्तिका लागि राजनीतिक परिवर्तन मात्रै पर्याप्त नभएको धारणा प्रस्तुत गरिएको छ साथै यसलाई नै पर्याप्त ठान्ने पात्र र चिन्तनलाई उपल्लो जातको चिन्तनका रूपमा चित्रित गरिएको छ । राजनीतिक परिवर्तनले मात्र महिलाहरूका अधिकार प्राप्त नहुने भएकाले महिलाहरूले राजनीतिक उपलब्धि रक्षा गर्दै सामाजिक आन्दोलनलाई निरन्तरता दिनुपर्ने चिन्तन निबन्धमा प्रस्तुत भएको छ । निबन्धमा नेपालमा आएको राजनीतिक परिवर्तनले मात्र महिलाहरूलाई हेर्ने पुरुष मानसिकतामा कुनै परिवर्तन नआएको सन्दर्भले महिलामाथि शताब्दीयौं अगाडिदेखि लादिएका पराधीनता र असमानताका पर्खालहरूलाई भत्काउन लैङ्गिक युद्धको आवश्यकतालाई पुष्टि गर्ने विचार प्रस्तुत गरिएको छ । राजनीतिक पुर्नसंरचनापछिको समाजले पनि महिलाहरूलाई पुरुषसमान नागरिकका रूपमा स्वीकार गर्न नसकेको स्थितिले राज्यसंरचनामा केही परिवर्तन आउँदैन नारीहरूको मुक्ति नहुने स्थितिलाई स्पष्ट गर्दछ । वर्गमुक्ति पछि पनि निरङ्कुश पितृसत्ता कायमै रहने र नारीहरूले वास्तविक मुक्तिका लागि वर्गीय मुक्तिपछि पनि लैङ्गिक आन्दोलन गर्नुपर्ने चिन्तन निबन्धमा व्यक्त भएको छ । आमूल राजनीतिक रूपान्तरणपछिको महिलाको आन्दोलन नागरिक स्वतन्त्रता र मानवअधिकारको लडाइँ भएको दृष्टिकोणले पितृसत्ता र उत्पादन व्यवस्थालाई पृथक रूपमा अस्तित्वमा रहने व्यवस्थाका रूपमा चित्रित गर्दछ ।

चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहमा राजनीतिक उत्पीडनलाई सामन्तवादी पितृसत्तात्मक समाजव्यवस्थाको परिणतिका रूपमा व्याख्या गरिएको छ । वर्तमानसम्म पनि नवीन अनुहार लिएर बाँचिरहेको सामन्तवादले नारीहरूलाई आफू नियन्त्रित उपभोग्य वस्तु मात्र ठानेकाले राजनीतिक क्षेत्रमा पनि नारीहरू उत्पीडनमा परेका हुन् भन्ने दृष्टिकोण निबन्धहरूमा प्रस्तुत भएको छ । यी निबन्धहरूमा शक्ति प्राप्तिका लागि नारीहरूको साथ र सहयोग लिइरहने तर त्यसको परिणतिको भागिदार भने आफूमात्र हुने प्रक्रियालाई नारीमाथिको व्यवस्थागत उत्पीडनको परिणाम मानिएको छ र यसको सम्बन्ध पितृसत्ताकेन्द्री एकाधिकारसँग जोडिएको छ भन्ने चिन्तन व्यक्त भएको छ । यी निबन्धहरूमा राजनीतिक लगायत हरेक उत्पीडनबाट मुक्तिका लागि समाजको आमूल राजनीतिक रूपान्तरणका साथै सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण पनि हुनुपर्ने चिन्तन अभिव्यक्त भएको छ ।

वास्तविक नारीमुक्तिका लागि वर्गीय समाजका साथै पितृसत्ताको अन्त्य हुनुपर्ने र यसका लागि श्रमको लैङ्गिक विभाजनमार्फत गरिएको श्रमशक्तिमाथिको पुरुष नियन्त्रणका साथै पितृसत्ताकेन्द्री धार्मिक-सांस्कृतिक मूल्यमान्यता र मानसिकताको अन्त्य हुनुपर्नेमा यी निबन्धहरू स्पष्ट छन् ।

निष्कर्ष

चेलीवेटीका बेग्लै कुरा निबन्धसङ्ग्रहमा नेपाली समाजमा विद्यमान पितृसत्तात्मक सामन्तवादी र पुँजीवादी उत्पादन व्यवस्थालाई नारीमाथिको आर्थिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक उत्पीडनको मूल कारण मानिएको छ । यी निबन्धहरूमा पितृसत्ता, सामन्तवाद र पुँजीवादले एकीकृत प्रणालीका रूपमा नेपाली समाजका विभिन्न वर्ग, क्षेत्र, जात र समूहका नारीहरूलाई आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिकलगायत विभिन्न आधारमा शोषण, दमन र उत्पीडन गरिरहेको चिन्तन प्रस्तुत भएको छ । सामन्तवादी र पुँजीवादी पितृसत्तात्मक व्यवस्थाद्वारा गरिएको नारीउत्पीडनको प्रमुख आधार आर्थिक उत्पीडन भएको र त्यसैका आधारमा अन्य सांस्कृतिक, राजनीतिक उत्पीडन गरिएको चिन्तन यी निबन्धहरूमा मुख्य रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यी निबन्धहरूले पुँजीवादी उत्पादनव्यवस्था र वितरणप्रणालीको अन्त्यका साथै पितृसत्तात्मक व्यवस्थाको अन्त्यबाट मात्र नारीमुक्ति सम्भव हुने भएकाले यसको प्राप्तिका लागि वर्गीय आन्दोलनसँगै निरङ्कुश पितृसत्ताविरुद्ध पनि सङ्घर्ष गर्नुपर्ने चिन्तन प्रस्तुत गरेका छन् ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- एङ्गोल्स, फ्रेडरिक (२०५६). *परिवार निजी स्वामित्व र राज्यको उत्पत्ति* (राजेन्द्र मास्के अनु.) काठमाडौं : प्रगति प्रकाशन. (मूल कृति प्रकाशन सन् १८८४) ।
- जेट्किन, क्लारा/Clara Zetkin (2015). *Selected Writings*. Philip s. Foner (Ed.). Chicago: Haymarket Books.
- त्रिपाठी, सुधा (२०६८). *चेलीवेटीका बेग्लै कुरा*. काठमाडौं : भृकुटी प्रकाशन ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७७). *सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ*. काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- भासिन, कमला/Bhasin Kamala (1993). *What Is Patriarchy?*. New Delhi : Kali For Women.
- माइस, मारिया/Maria Mies (2014). *Patriarchy And Accumulation On A World Scale*. London: Zed Books.
- मार्क्स, एङ्गोल्स (२०६४). *मार्क्स एङ्गोल्स सङ्कलित रचना ३*. (राजेन्द्र मास्के, अनु.) काठमाडौं : ऐरावती प्रकाशन (मूल कृति प्रकाशन सन् १८९१) ।
- मार्क्स, एङ्गोल्स/Marx, Engels (1846\ 1998). *The German Ideology*. NewYork : Prometheus Books.
- म्याकडग, रोजिन र ह्यारिसन, राचेल/Mcdonough Roisin And Harrison Rachel (2013). *Patriarchy And The Relation Of Production. Feminism And Materialism*. Annette Kuhn And Annmarie Wolpe (Eds.). (PP.11-41) London : routledge and Kegan Paul.
- रिड, एभलिन (२०६०). *महिला मुक्ति आन्दोलनका सम्बन्धमा*. (मुरारी अर्याल, अनु.) काठमाडौं : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन. (मूल कृति प्रकाशन सन् १९७२) ।